

Грипас О.Ю. Структура речень з дієслівними та прикметниковими лексемами у позиції компаративних предикатів // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць. — К.: НПУ, 2011. — Вип.7. — С. 143-147.
УДК: 811.161.2 : 81`372

О.Ю.Грипас

СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ З ДІЄСЛІВНИМИ ТА ПРИКМЕТНИКОВИМИ ЛЕКСЕМАМИ У ПОЗИЦІЇ КОМПАРАТИВНИХ ПРЕДИКАТИВ

У статті здійснено комплексний аналіз семантичної та формально-граматичної структури моделі порівняння в реченнях з дієслівними та прикметниковими лексемами у позиції компаративних предикатів, визначено співвідношення компонентів логіко-граматичного та формально-синтаксичного рівнів речення. Виокремлено типи структурних моделей порівняння формально-синтаксичного рівня речення з дієслівними та прикметниковими компаративними предикатами.

Ключові слова: логічна структура моделі порівняння, засоби вираження категорії порівняння, структура речень з дієслівними та прикметниковими компаративними предикатами.

У науковому світі найбільш загально та абстрактно порівняння визначають як відображення в людській свідомості відношень тотожності і відмінності, наявних між предметами і явищами навколишньої дійсності. Властивість психіки ототожнювати і розрізняти предмети доволі є логічним засобом пізнання, а цінність порівняння полягає насамперед у можливості охарактеризувати один із порівнюваних об'єктів завдяки найсуттєвішим, найвиразнішим ознакам іншого [3, 48]. Порівняння, апелюючи до інтуїції, надає можливість творчої інтерпретації, здатне викликати різні образи й емоції, спрямоване на формування відсутніх у мові значень [1, 359-362]. Завдяки цьому, маючи в своєму арсеналі все-таки обмежений арсенал слів, мовець вербалізує безкінечну множину суб'єктивних уявлень про дійсність.

Сучасні теоретичні дослідження компаративності [2; 4; 5; 6; 7; 8] засвідчують значний за обсягом перелік засобів її вираження в українській мові: дієслівні та прикметникові лексеми у позиції компаративних предикатів (*відрізнятися, поступатися, невідповідний, відмінний, різний, однаковий, подібний, схожий*, тощо); словотвірні (*по-собачому, по-котячи, хвиленодібний, гачкуватий, хвилястий, веселіший* тощо); граматичні конструкції (іменний складений присудок, порівняльний зворот, складнопідрядне порівняльне речення) з порівняльними сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе, мовби, немовби, немовбито, ніби, нібито*.

Проте суттєво необхідним у вивченні явища компаративності є розрізнення структури логічного порівняння і структури його мовного втілення,

оскільки єдність мови і мислення не означає їхньої абсолютної тотожності. Традиційно логіко-граматична модель порівняння в дослідженнях науковців має трикомпонентну структуру (суб'єкт, об'єкт, основа) або чотирикомпонентну (суб'єкт, об'єкт, основа, показник), яка в реченні набуває різноманітних форм, а специфіка семантики порівняльних конструкцій коливається в широких межах від конкретно визначеного і лексично реалізованого значення до інтуїтивно сприйнятого, невербалізованого.

Найбільш послідовно збіг логіко-граматичної та формально-синтаксичної структури порівняння спостерігаємо в реченнях з дієслівними та прикметниковими лексемами у позиції компаративних предикатів. У таких конструкціях компонентами логіко-граматичної структури є дві порівнювані сутності та ознака, за якою їх порівнюють. Виокремлення фрагментів навколишнього світу ґрунтується на притаманних їм якостях, що можуть збігатися/не збігатися у порівнянні. У структурі речення позиція суб'єкта відведена одному із порівнюваних учасників ситуації, інший виконує роль об'єкта порівняння.

Ситуації компаративних відношень, відображаючи результат мисленнєвого аналізу мовця, позбавлені активного суб'єкта-діяча, відповідно у семантико-синтаксичній структурі речення роль суб'єкта надано одному з учасників відношення-порівняння, який на формально-синтаксичному рівні речення займає позицію підмета. Другий учасник виконує роль об'єкта — те, з чим порівнюють суб'єкт. Третій обов'язковий компонент компаративних відношень — ознака, за якою зіставляють учасників ситуації, адже, не маючи підстави-ознаки, неможливо здійснити саме порівняння. Логіко-граматична структура (суб'єкт, об'єкт, основа, показник) корелює із семантико-синтаксичною структурою речення **S - P - O - O (ознака)**, яка симетрична формально-синтаксичній **Subj - V Praed - Obj/ Obj₁ - Obj₂**, де **Subj** — підмет, **V Praed** — дієслівний присудок, **Obj/ Obj₁** — додаток зі значенням об'єкта порівняння, **Obj₂** — додаток зі значенням об'єкта-ознаки. В даному випадку показником компаративних відношень є дієслівний чи прикметниковий предикат речення. Непредикатні компоненти структурної схеми формально-синтаксичного рівня речення репрезентують відмінкові форми субстантивів, де називним відмінком оформлено суб'єкт, а непрямими відмінками слова чи опорного слова словосполучення вербалізують компонент-об'єкт та компонент-ознаку, напр.: *Вона [Любка] була дуже схожа з лиця на Нимидору* (І.Нечуй-Левицький).

Для речень з предикатами компаративних відношень в деяких випадках характерне оформлення компонента «ознака» поширеними словосполученнями, підрядними реченнями, що пов'язано з природою інтелектуального процесу-порівняння, який вимагає детального і всебічного зображення ситуації, напр.: *За характером суцвіть, тривалістю цвітіння [флорибунда троянди] подібні до гібриднополіантових* (Календар); *Услесливий приятель схожий на кішку: спереду ласкає, а ззаду кусає* (Укр. прислів'я). Разом з тим, ознака — обов'язковий валентно зумовлений компонент логіко-граматичної структури речення — не завжди має вербальну реалізацію. Він може бути фоновим

знанням носіїв мовної спільноти, відомим з контексту чи зрозумілим із змісту речення, напр.: *Хоча державно-політичні кордони ніде жодною мірою не збігаються з культурно-мовними...* (Л.Масенко).

В компаративних конструкціях в позиції предиката зафіксовано дієслівні лексеми: *перевершувати, поступатися, відрізнятись, розбігатися, контрастувати, гармонувати, відповідати, суперечити*, які позначають збіг/незбіг порівнюваної ознаки у двох непередикатних компонентах. Прикметникові компаративні предикати репрезентують лексеми, які за аналогією до згаданих вище дієслів виражають ситуацію констатації подібності за певною ознакою або відсутності спільної ознаки порівнюваних компонентів: *адекватний, аналогічний, близький, еквівалентний, ідентичний, однаковий, подібний, рівнозначний, схожий, споріднений, тотожний та відмінний*.

Дієслова в позиції компаративних предикатів керують безприйменниковими знахідним, давальним, прийменниковими орудним, родовим відмінками лексеми на позначення об'єкта порівняння та безприйменниковим і прийменниковим орудним відмінками лексеми — виразниками ознаки. Формально-синтаксичну структуру речень з дієслівними компаративними предикатами репрезентують такі структурні моделі речень:

$N_1 - V - \text{праер}N_5 - \text{праер}N_5$: *Жодна рослина не може порівнятися з трояндою за красою квітки, ароматом, гамою забарвлення, тривалістю цвітіння* (Календар);

$N_1 - V - \text{праер}N_2 - N_5$: *Прапор відрізнявся від загальнорадянського лише блакитною смугою* (Л.Масенко);

$N_1 - V - \text{праер}N_5 - N_5$: *Спритний був драгун і вправно орудував шаблею, але й козак нічим не поступався перед ним* (П.Панч);

$N_1 - Vf - N_4 - \text{праер}N_5$: *Грандифлора троянда перевершує чайно-гібридні троянди за силою зросту і зимостійкістю* (Календар);

$N_1 - Vf - N_4 - N_5$: *Незаперечно встановлено, що природний газ своїми якостями перевершує всі будь-які інші види палива* (Календар);

$N_1 - V - N_3 - \text{праер}N_5$: *За швидкістю специфічної клінічної дії пеганін поступається лише прозеринові* (Ф.Мамчур); ... в минулому *Польща в розвитку промисловості дуже поступалася таким країнам, як Франція і Італія...* (Газ. "День"); *Виготовляти його не складно і за якістю воно [домашнє вершкове масло] не поступається промисловому* (Календар).

Конструкції, у яких ознаку порівняння імпліцитно містить загальний зміст речення, на вербальному рівні мають два непередикатних обов'язкових, валентно зумовлених компоненти — суб'єкт і об'єкт порівняння. Ці конструкції репрезентують такі структурні моделі:

$N_1 - V - \text{праер}N_5$ — *Коли ваш аналіз розбігатиметься з стандартом, ви повинні знати, чому так сталося* (Ю.Шовкопляс) (ознака — зміст аналізу та стандартного норматива); *Неприродна лагідність прикро контрастувала з попереднім диким і грізним тоном* (І.Франко) (ознака — емоційне забарвлення спілкування); *Темно-русяве волосся прекрасно гармоніювало з її білим матовим лицем і темно-голубими очима* (Н.Кобринська) (ознака — колір); *Грушевський*

доводив також, що релігійні уявлення перебувають у певній відповідності з еволюцією суспільства (Газ. “День”) (ознака — інтелектуальна складова);

$N_1 - V - N_3$ — Секретар... каже, що наш статут не відповідає деяким статтям закону і через те треба його переробити (Панас Мирний) (ознака — зміст документів); Гризли його сумніви, чи не буде суперечити вимогам хорошого тону пропозиція щодо вінчання під час жалоби (І.Вільде) (ознака — моральна складова дії та устоїв).

Формально-синтаксична структура речень з прикметниковим предикатом аналогічна такій же структурі з дієслівним предикатом. Її репрезентує модель **Subj - Adv Praed - Obj₁ - Obj₂**, де **Subj** — підмет, **Adv Praed** — присудок іменний складений з прикметниковою основною частиною, **Obj₁** — додаток зі значенням об'єкта порівняння, **Obj₂** — додаток зі значенням об'єкта-ознаки. Правобічний компонент «об'єкт порівняння» морфологічно оформляють безприйменниковим давальним відмінком іменника і прийменниковим родовим, знахідним та орудним. Компонент «ознака» має три варіанти морфологічного вираження: прийменниковий і безприйменниковий орудний відмінки іменника та прийменниковий знахідний. Формально-граматична будова речень з предикатним прикметником репрезентована такими структурними моделями:

$N_1 - Adj - N_3 - \text{праер}N_5 / N_5$ — Панно ідентичне картині за композицією / розмірами; Своім внутрішнім змістом сюжети полотен Рембрандта адекватні його інтимним переживанням; Робота обчислювальних машин аналогічна деяким функціям мислення людини за структурою мислинєвих операцій; або варіантом моделі, де ознаку виражає підрядне речення: Поет і художник подібні бджолі: з найрізноманітніших квітів збирають вони янтарний і запашний мед (М.Рильський); чи ознака зрозуміла з контексту: Боротьба за свою культуру рівнозначна змаганням за життя (Я.Радевич-Винницький);

$N_1 - Adj - \text{праер}N_5 - \text{праер}N_5 / N_5$: Макет схожий з оригіналом за розмірами/численними деталями; або варіантом моделі, де синтаксема у формі орудного відмінка, виражена розгорнутим словосполученням: Наявні в рослині карденоліди з погляду їх хімічної будови і дії споріднені з такими ж сполуками, що містяться в строфанті та конвалії (Ф.Мамчур);

$N_1 - Adj - \text{праер}N_2 - \text{праер}N_5 / N_5$: За характером суцвіть, тривалістю цвітіння [флорибунда троянди] подібні до гібриднополіантових (Календар); Пурин і його похідні близькі до продуктів білкового обміну низькою токсичністю (Ф.Мамчур); або варіантом моделі з факультативною валентністю компонента-ознаки: Раз їм почувся згори шум, одмінний од шуму плавнів (М.Коцюбинський); — Погляньте лишень, який гарний [хлопчик]. Зовсім до вас подібний (І.Франко);

$N_1 - Adj - \text{праер}N_4 - N_5 / \text{праер}N_2$ — Цибулина формою схожа на ріпу (Смачного!); Вона [Любка] була дуже схожа з лиця на Нимідору (І.Нечуй-Левицький); або варіантом моделі, у якій ознаку порівняння виражає підрядне речення: Іноземна мова схожа на спорт: щоб досягти успіху, потрібна постійна копітка праця; або вона лишається невербалізованою: Зірвана

урядами держпрограма із забезпечення регіонів автобусами для регулярного підвезення дітей і вчителів у школи більше схожа на гру (Газ. "День") (ознака — несерйозність намірів);

N_1 - Adj - praep N_4 - praep N_4 — На смак топінамбур схожий на грушу; На дотик хутро схоже на шовк; у цій моделі ознаку порівняння репрезентує словосполука з прийменником **на**, що виражає якість, сприйняту на смак, на дотик, на вигляд.

Компонент-ознака у формально-граматичній структурі речення може бути виражений і прислівником, напр.: *Протягом довшого чи коротшого часу вони [іноетнічні елементи] мовно і значною мірою також генно уподібнюються* (Я.Радевич-Винницький); *Переклад дослівно близький до оригіналу*.

Отже, розмежування рівнів у структурі речення, з одного боку, а з іншого — дослідження взаємозв'язку всіх його рівнів сприяє об'єктивному визначенню змістових і формальних характеристик компонентів речення. Аналіз пропозиційних структур та їхньої трансформації у вербальні конструкції виявив низку характерних особливостей.

Формально-синтаксична структура речень зумовлена належністю вербально оформленого предиката до частиномовного класу прикметника чи дієслова. Вона може бути репрезентована шістьма структурними моделями з дієслівним предикатом та шістьма з прикметниковим предикатом, у яких перший правобічний компонент позначає об'єкт порівняння, а другий — ознаку: 1) N_1 - V - praep N_5 - praep N_5 , 2-3) N_1 - V - praep $N_{2/5}$ - N_5 , 4-5) N_1 - Vf - N_4 - N_5 /praep N_5 , 6) N_1 - V - N_3 - praep N_5 , та 1) N_1 - Adj - N_3 - praep N_5/N_5 , 2) N_1 - Adj - praep N_5 - praep N_5/N_5 , 3) N_1 - Adj - praep N_2 - praep N_5/N_5 , 4-5) N_1 - Adj - praep N_4 - N_5 /praep N_2 ; 6) N_1 - Adj - praep N_4 - praep N_4 .

Семантична і синтаксична організація речення являють собою складний механізм, у якому взаємодіють лексичні значення слів, їхні синтаксичні зв'язки і семантичні відношення, що репрезентують константи: "реальна дійсність — мислення — мова (мовлення)".

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д.Арутюнова – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Барменкова О. П. Компаративна модель світу в російській мові та її реалізація у творах І.Бабеля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. П. Барменкова. – К., 2003. - 20 с.
3. Бартон В.И. Сравнение как средство познания / В.И.Бартон – Минск : Изд-во БГУ, 1978. – 128 с.
4. Кучеренко І.К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І.К.Кучеренко – К.: Вид-во КДУ, 1959. – 106 с.
5. Марчук О.І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М.М.Коцюбинського: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова"/ О.І.Марчук. – Одеса, 2002. – 229 с.

6. Прокопчук Л.В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова"/ Л.В.Прокопчук – К., 2000. – 18 с.
7. Рошко С.М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова"/ С.М.Рошко – Ужгород,2001. – 21 с.
8. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій сучасної української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова" / Н. П. Шаповалова. – Донецьк,1996. – 16 с.

В статті здійснено комплексний аналіз семантичної і формально-граматичної структури моделі порівняння в реченнях з глагольними і прилагательними лексемами в позиції компаративних предикатів, визначено співвідношення компонентів логічного і формально-синтаксического рівнів речення. Виділено типи структурних моделей порівняння формально-синтаксического рівня речення з глагольними і прилагательними компаративними предикатами.

Ключевые слова: логічна структура моделі порівняння, засоби вираження категорії порівняння, структура речень з глагольними і прилагательними компаративними предикатами.